

Dragica Malić

Hanamanova 20, HR-10000 Zagreb
dragica.malic@zg.t-com.hr
dmalic@ihjj.hr

SUODNOS TISKANOGA ĆIRILIČKOGA DUBROVAČKOG MOLITVENIKA I RUKOPISNOGA LATINIČKOGA DRUGOGA VATIKANSKOG

Od pet poznatih dubrovačkih molitvenika što sežu do prvih desetljeća 16. stoljeća tekstovno su najbliži okrnjeni rukopisni latinički *Drugi vatikanski hrvatski molitvenik* i *Ćirilički dubrovački molitvenik* tiskan u Veneciji 1512. godine. Latinički rukopisni vremenski je smještan u kraj 15. stoljeća (Fancev) i u mlađe doba, kao prijepis ćiriličkoga tiskanoga (Giannelli, Rešetar). Razmatraju se sličnosti i razlike tih dvaju tekstova, koje bi imale potvrditi ili opovrgnuti pretpostavku o prijepisu latiničkoga teksta s ćiriličkoga, odnosno ukazati na postojanje nekoga njima zajedničkoga predloška.

1. Uvod

Od dosad poznatih dubrovačkih molitvenika oficijeskoga tipa (*livres d'heures*) pet ih seže do prvih desetljeća 16. st. (rukopisni Itč.¹ *Vatikanski hrvatski molitvenik* oko 1400. — VHM; rukopisni Itč. *Akademijin dubrovački molitvenik* iz sredine ili II. polovine 15. st. — ADM; Itč. *Prvi tiskani dubrovački molitvenik* s kraja 15. st. — TDM; okrnjeni Itč. rukopisni *Drugi vatikanski hrvatski molitvenik* s kraja 15. ili poč. 16. st. — VHM2; Ćirilički dubrovački molitvenik tiskan u Veneciji 1512. — ĆDM)². Od njih su međusobno najbliži (po rasporedu oficijeskijh dijelova, te po prijevodnoj i tek-

¹ U daljem tekstu kratica za »latinički«, kao i ćir. za »ćirilički« i glag. za »glagoljički«.

² Za spomenute molitvenike autorica upotrebljava kratice koje je već upotrijebila u svojim dosadašnjim radovima o dubrovačkim molitvenicima. One se razlikuju od

stovnoj redakciji) ĆDM i VHM2 (u sačuvanim njegovim dijelovima). Postoji još jedan mlađi istovrsni ltč. rukopisni molitvenik negdje s kraja 16. st., koji se čuva kod dubrovačkih franjevaca (FDM), a koji sadrži istu redakciju kao mlađi ADM. Drugoga je sastava i druge vrste molitvenika rukopisni ćir. *Ortus anime* iz 1567.³

2. Rešetar i Giannelli o ĆDM i VHM2

ĆDM je objavio, iscrpno opisao i jezično raščlanio Milan Rešetar u edicijama Srpske kraljevske akademije (1938.), nazivajući ga bez ograda »srpskim molitvenikom«. ⁴ To je najvjerojatnije razlog njegova višedesetljetnoga zaobilaženja u hrvatskoj filologiji, u koju se tek u novije vrijeme, polako i sa zakašnjenjem probijala svijest o njegovoj hrvatskoj pripadnosti. VHM2 prvi je opisao Franjo Fancev u svojoj nezaobilaznoj uvodnoj studiji o hrvatskim latiničkim tekstovima 14. i 15. st. u *Djelima JAZU* 31, 1934. godine.⁵ On ga smješta u kraj 15. st. Rešetar pak, oslanjajući se dobrim dijelom na mišljenje svoga bliskog suradnika Ćire Giannellija, zaposlenika Vatikanske knjižnice i dobra poznavatelja te najstarije dubr. književnosti, pretpostavlja da je on prijepis s ćir. tiskanog izdanja, ističući podudarnosti u lakunama teksta i nekim pogreškama. U dokaz tome Giannelli⁶ osim slaganja »od riječi do riječi« posebno ističe »mnoge pogreške i besmislice«, a to što je »nedubrovačke oblike i riječi svoga predloška uopće vrlo konzekventno okrenuo na svoje dubrovačke«, što je »dopunio neke formule« ili »izostavio koju izreku« (što se u prvom redu odnosi na molitveničke upute i rubrike), to po njemu »nisu naravski nikakve prave razlike«. Kako bi potvrdio stav o prijepisu ltč. rukopisa s ćir. tiskanog izdanja Giannelli navodi neke od pogrešaka »što su se sačuvale« u ltč. tekstu. Na prvome mjestu navodi: *Otvori milost umj. Stvori milost* ĆDM 32a i VHM 25a (lat. *ad faciendam misericordiam; crsl. sbtvori*) prema ispravljenom: *sbtvori* u II. ćir. izdanju iz 1571. godine. Zatim: "besmislica" *o^dbrekutise* umj. *o^dbrekuštih^b* ĆDM 47b i *odrekuti/se⁷* VHM2 32b (to oboje treba čitati: *odrekut se⁸*). Taj primjer ne

Rešetarovih — tako za VHM on upotrebljava V¹, za TDM V², za VHM2 V³, a za ĆDM M i M-k.

³ V. o njemu: Fancev 1934:XC—XCV.

⁴ Rešetar 1938a; Rešetar: 1938b; Rešetar — Đaneli 1938.

⁵ Fancev 1934:XXVIII—XXIX.

⁶ Đaneli 1938a:LXV—LXVI.

⁷ Znak / označava kraj retka. Tako i dalje.

⁸ Dočetni i jedan je od čestih tragova glag. poluglasa u ltč. spomenicima (o tome: Malić 2000:120—122; ista 2004a:554—556), pa tako i u ĆDM, čiji je neposredni predložak — po mnogim pokazateljima — bio latinički.

mora biti besmislica jer je naš prevoditelj glagol mogao shvatiti kao futur. Idući je Giannellijev primjer *ne postidiše se* u VHM2 32b prema *ne postidite se* (= *nepostidit se* s pogr. graf.⁹) u ĆDM 47b. Ta je riječ Giannelliju dokaz da je prepisivač ltč. teksta »imao pred očima« ćir. tekst »u kojem je za »t« bilo tronoga *t*, što se lako miješa sa »š«. Usput, u toj su riječi u izdanju iz 1512. oba *t* tronoga (što se iz Rešetarova pretiska ne vidi), a ono *ne postidiše se* u ltč. tekstu može se i drugačije protumačiti nego zamjenom ćir. *t* i *š*, premda je i to moguće. Kao zajedničku pogrešku obaju tekstova Giannelli navodi i početak antifone u ĆDM 103a i VHM2 66b: *U sve ako menje da Otac umj. Sve što...* (lat. *Omne quod...*). Usporedbom rukopisnoga VHM2 s II. ćir. izdanjem iz 1571. g. Giannelli na temelju nekih pojedinosti zaključuje da se taj rukopisni ltč. molitvenik i II. ćir. izdanje u odnosu na I. ćir. izdanje »slažu među sobom ... u varijantama i naročito u karakterističnim pogreškama, od kojih se barem neke ne mogu pripisati pukom slučaju ... pa tako možemo zaključiti, da je među g. 1512 i 1571 bilo priređeno još jedno izdanje ćirilskog molitvenika, iz kojega su oba naša teksta ... preuzeli one njima zajedničke varijante i pogreške kojih nema« u I. izdanju. Drugim riječima, to znači da je VHM2 prepisan s nekoga dosad nepoznatog ćir. izdanja nastaloga između 1512. i 1571. godine. Usput, tome se protivi ono spomenuto ispravljeno *svtovi* u II. ćir. izdanju nasuprot pogr. *otvori* zajedničkom VHM2 i I. ćir. izdanju. Giannelli u dokaz svome uvjerenju o prijepisu ltč. rukopisa i II. ćir. izdanja s toga nepoznatog ćir. međuizdanja navodi nekoliko za njega nesumnjivih pogrešaka. Na prvome mjestu izdvaja pogrešku iz ĆDM 31a *raduutu*, koju da oba spomenuta teksta ispravljaju u *radujutv/raduiut* (= *radujut*), s time da VHM2 »gotovo redovno odbacuje cksl. *-t*, pa se ne može vjerovati da bi ga on sam dodao, kad ga ne bi našao u svom predlošku«. Međutim, spomenuta pogreška nedvojbeno ukazuje na izravan prijepis ĆDM s ltč. predložka. Naime, u grafiji *raduutu* premetnuta su nepažnjom samo posljednja dva slova: *tu* umj. *ut*, dakle: *raduiut* (= *radujut*), koje sadržava dočetno *-t*, dok dočetni poluglas u ĆDM izostaje i na nekim drugim mjestima. To je mnogo uočljivije u ltč. transliteraciji nego unutar ćir. teksta. Takvu je pogrešku u II. izdanju bilo vrlo lako ispraviti, a rukopisni je tekst vjerojatno slijedio ltč. predložak u kojem je već bilo to *-t* kao i na mnogim drugim mjestima. Nije, naime, točna Giannellijeva tvrdnja da se u ltč. tekstu crsl. *-t* »gotovo redovno odbacuje«, budući da je sačuvano u 60-ak primjera, a to nije »gotovo redovno« odbacivanje, tim prije što ga se može naći i tamo gdje je u VHM2 na mjestu leksema iz ĆDM drugi leksem, koji također ima dočetno *-t*, kao npr. u ĆDM 44a: *kako Gora*

⁹ S prvim *e* kao tragom ćir. poluglasa, čestim npr. u ltč. VHM (o tome: Malić 2000: 123; ista 2004a:556–557), ali i u ĆDM.

sionska ne *ganet* se, a u VHM2 26b: ...ne *krenet* se. Točno je Giannellijevo za-
pažanje o zajedničkoj pogrešci u II. ćir. izdanju i VHM2 59b u rečenici: *i*
usta moja navijesti hvalu tvoju u odnosu na ĆDM 68a, gdje je ispravno *navi-*
jeste, ali to bi se možda moglo objasniti ostatkom iz nekoga od (među)
predložaka (npr. *navijesti jezik moj/grlo moje/grkľan moj*). Dalje, Giannelli na-
vodi kako tekst *Gospodi, ne uzneset ...* iz ĆDM oba teksta »složno dopunju-
ju ... riječima *srce moje*« (radi se o čestom navođenju samo prvih riječi psal-
ma u antifonama, versima i odgovorima kad je čitav psalam već prije na-
veden). Zapravo taj dio u ltč. tekstu glasi nešto drukčije: *Gospodine, nije*
uzneseno srce moje, pa se ne može govoriti o »složnom« dopunjavanju. Da-
lje, prema ispravnom *učenjem* u ĆDM 38a: *dal jesi vjernijem biti učenjem* (lat.
donasti fideles esse doctrinis) u oba razmatrana teksta stoji: *učinjenijem* (s time
da je to u VHM2 16a Giannellijevo čitanje, jer je na snimci ta riječ posve ne-
čitka). Međutim, već u VHM 38b stoji: *dao jesi virnim biti učinjenim*, pa to u
VHM2 i II. ćir. izdanju može biti ostatak iz neke starije redakcije, koja je
mogla biti poznata i redaktoru II. izdanja (pogotovo ako je to bio jedan od
krčkih Baromića, kao što pretpostavlja Giannelli¹⁰), a u ĆDM to je već
ispravljeno. Iz Giannellijeva popisa razlika¹¹ VHM2 i II. ćir. izdanja u od-
nosu na I. izdanje navest ćemo još neke. Od molitveničkih termina tu su
Pjesan prema *Pjesanca* u ĆDM (premda i u njemu češće dolazi *Pjesan*) i *Ka-*
pituo prema *Kapitulo* u ĆDM (premda i u ĆDM i u VHM2 dolaze i *Kapitu-*
lo i *Kapituo*, ali se njihova upotreba na istim mjestima uvijek ne podudara,
što Giannelli nije uočio). Tu je zatim dopunjavanje hvalospjevne formule:
Slava Ocu i Sinu... iz ĆDM sa i *Duhu Svetu* u II. izdanju, a u VHM2 i *Duhu*
Svetomu, ali u njemu uz redoviti dodatak: *Kako bi u početak i sada i vazda i u*
vijeke vijeka. Slično je i s dopunjavanjem nedovršenog stiha: *Veličit duša*
moja... iz ĆDM s *Gospoda* u II. izdanju i *Gospodina* u VHM2. Nijedno od tih
dopunjavanja u navedena dva teksta nije sasvim identično. Od jezičnih raz-
lika tu su: *vazda* prema *vazdi/vazdje* u ĆDM, ali samo u molitvenoj formu-
li (u kojoj u ĆDM dolazi i *vazda*): *Svi sveti tvoji, Gospodi, nas vazda/vazdi/*
vazdje pomozite! U AR XX sv. *vazdje* pod *b.* potvrđeno je značenje 'vazda',
'uvijek' s dubr. potvrdama, pa je to očito bilo lako zamjenjivo. Iz jatovske
problematike najfrekventnije je podudaranje dvaju usporednih tekstova
ije u padežnim nastavcima s *jatom* u pojedinim primjerima zamjeničko-
pridjevske i imeničke deklinacije prema *i* u ĆDM (premda u njemu često
dolazi i *ije*); zatim *možemo* prema čakavskom ostatku iz predložka *moremo*
u ĆDM, što je također u dubr. tekstovima bilo lako ispravljivo bez obzira
na postojanje zajedničkog predložka. Ima mjestimičnih podudaranja dvaju

¹⁰ Đaneli 1938a:LXII–LXIV.

¹¹ Đaneli 1938b.

razmatranih tekstova u odnosu na ĆDM i u nekim gramatičkim oblicima, npr. noviji nastavak *-ći* u ptc. prezenta prema starijem *-će* u ĆDM (svega 3×, premda je inače i u ĆDM mnogo češći *-ći* nego *-će*); zatim, određeni pridjevski oblik *Blaženi muž ki ispuni voļu...* prema *Blažen...* u ĆDM 47b, ali tako je već u starijem ADM 44a. Giannelli navodi i jedno podudaranje VHM2 i II. ćir. izdanja u odnosu na I. izdanje na sintaktičkoj razini. Radi se o dijalektnoj crti koja se u dubr. tekstovima sporadično javlja od kraja 15. st. nadalje da u perfektu (i imenskom predikatu) uz imenice ž. i sr. r. u množini dolazi nastavak glagolskoga pridjeva u m. r. Tako prema *dušam ... koje su vazda željele* iz ĆDM 104b u VHM2 69b dolazi *željelj*, a u II. ćir. izdanju ekavizam *želelj*. U VHM2 ima još takvih primjera, kojima Giannelli ne navodi usporednice iz II. ćir. izdanja. Sve u svemu, iz građe što je navodi Giannelli teško je naći dovoljno uvjerljivu potvrdu njegovu stavu o postojanju nekog nepoznatog ćir. međuizdanja s kojega bi navedena dva teksta imala biti prepisana.

3. Ostale lakune i pogreške u ĆDM i VHM2

U ĆDM i VHM2 ima i drugih lakuna i pogrešaka osim onih što smo ih spomenuli slijedeći Giannellija. Rešetar lakune uglavnom dopunjuje u tekstu svog izdanja, dok na većinu pogrešaka upozorava u bilješkama uz tekst, ali ima i onih koje nisu zapazili ni Rešetar ni Giannelli. Pojedine od tih pogrešaka i lakuna prisutne su i u nekim drugim istovrsnim dubr. tekstovima (VHM, ADM, TDM, DP¹²). I premda bi se mogla postaviti i obratna pretpostavka o »prijepisu« s jednoga teksta u drugi (za što postoji jedan ozbiljan pokazatelj), možda je realnije pretpostaviti zajednički predložak ili više njih koji su kružili dubr. redovničkom sredinom i što su ih prepisivači/priređivači pri svojim intervencijama u tekst uspoređivali. To potvrđuju povremena slaganja bilo jednoga bilo drugoga teksta s ostalim dubr. tekstovima.

Neke od lakuna zajedničkih ĆDM i VHM2 mogu se u odnosu na Rešetarove dopune u njegovu izdanju ĆDM i drugačije tumačiti. Npr. u 121. psalmu, koji se u *Marijinskom oficiju* ponavlja dva puta, prema lat. *Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini* u ĆDM na prvome mjestu dolazi samo *kolina Gospodinova* 40b, a na drugome *koljena, koljena Gospodña* 51b. U VHM2 na oba mjesta (20b, 39b) dolazi samo *koljena Gospodinova*, ali tako je već u VHM 40b i 51a/b. U 122. psalmu u oba teksta (ĆDM 43b, VHM2 25a) dolazi: *jere smo mnogo ispunili poniženja* (lat. *nultum repleti sumus desplecti-*

¹² Rukopisni ltč. (okrnjeni) *Dubrovački psaltir*, vjer. iz 30-ih godina 16. st. (iz zagrebačke NSK). Kod dubr. franjevaca postoji i jedan mlađi rukopis — DP2, s kraja 16. st.

one), što Rešetar u svom izdanju dopunjuje *ispunili [se]*, ali bez *se* već je u VHM 42b, a iz AR-a se vidi da je glagol *ispuniti* u starije vrijeme češće ne-refleksivan nego refleksivan, pa to i nije nikakva lakuna. Molitveni tekst *Rabom tvojim ... grijehe odpusti* u ĆDM 48b Rešetar dopunjuje: *[da] ki tebi od djela našijeh ugoditi ne moremo*. U VHM2 34b iza *odpusti* *Ki tebi* počinje velikim slovom kao nova rečenica. U VHM, ADM i TDM na tome mjestu stoji: *I ki tebe..., I koji tebe..., I koji tebi...*, pa u oba teksta prije treba pretpostaviti izostavljeno početno *I* naredne rečenice umj. Rešetarova *da* u zavisnosloženoj rečenici. Lakunu, odnosno izostanak dijela molitvene formule u ĆDM 104b i VHM2 69b nisu zamijetili ni Rešetar ni Giannelli. Naime, nakon završetka rečenice: *... pomilovanje koje su vazda željele milostivijem opravdanjem da posljeduju slijedi koji s tobom žive i kraljuje u jedinstvu Duha Svetoga Bog*, a izostalo je početno: *Gospodinom našijem Isukrstom, sinom tvojim...* U Ćir. tekstu ispred *koji* dolazi točka, a u ltč. neka petlja ulijevo okrenuta, koja bi mogla biti znak naknadnoga zapažanja izostavljanja dijela teksta. Isto tako nijedan od njih nije zamijetio izostanak riječi *Psalam* za 149. i 150. psalam (ĆDM 30a i 30b, VHM2 2a i 2b). Itd. Neke od postojećih lakuna iz ĆDM u ltč. rukopisnom tekstu su dopunjene. Tako umjesto lakune u ĆDM 50a: *dokole položu neprijatelje nogama*, koju Rešetar dopunjuje *[tvojima]* (Idv.) u VHM2 36b stoji noviji množinski oblik: *nogam tvojijem*. Prema antifoni u ĆDM 63a: *Sve blazni potrla jesi* u VHM2 48b između *potrla* i *jesi* još je jedna na snimci nečitka riječ, koju Giannelli ne registrira, a u ostalim molitvenicima na tome mjestu dolazi *sama* ili *jedina*. U ĆDM 68b nalazi se lakuna: *dast nému [...] Davida*, koju Rešetar dopunjuje s *[prijestol]*, a u VHM2 61a stoji: *Dati će nému pristolje Davida*.

I što se pogrešaka tiče, ponekad ltč. tekst ispravlja ćirilički, a ponekad pravi i nove pogreške. Osim zajedničkih pogrešaka već navedenih prema Giannelliju spomenut ćemo još neke. Tako npr. u antifoni u ĆDM 32b stoji: *Moli za ljudi, išti za redovnike, prosi za objet ženski pol*. *Pol'/s'pol'* dolazi i u nekim hrvatskim glagoljičkim brevijarima i zbornicima (npr. u 2. *novljan-skom brevijaru*: *... m(o)li za oběť žen'sk(a)go polu* i u *Pariškom (Borislavićevu) zborniku* iz 1375.: *... m(o)li za bogoljubni ženski s'pol'*) prema lat. *Ora pro populo, interveni pro clero, intercede pro devoto femineo sexu*.¹³ U VHM2 6b *pol* je izmijenjeno u *plod*, ali tako je već u VHM 32a: *prosi za objet ženski plod*. U ADM 19a ta je riječ izostavljena: *... prosi za obit ženski*, a nema je ni u TDM 29b: *... nastoj za devote žene*. Očito već priređivač VHM nije razumio crsl. *pol*, pa ga je zamijenio s *plod* s mišlju da bi se Majka Božja u molitvi imala obratiti svome sinu, tj. plodu. Ta interpretacijska linija proteže se od VHM do VHM2, dok je u drugoj, zastupljenoj u ADM i TDM, ta riječ izostavljene-

¹³ Za ove podatke srdačno zahvaljujem recenzentu dr. sc. Milanu Mihaljeviću.

na. Dalje, u ĆDM 35a u rečenici: *Ispovijem se tebi, imenu tvojemu* Rešetar *tebi* označava kao suvišno prema lat. *et confitebor nomini tuo*, a jednako je i u VHM2 11a. U ĆDM 47b stoji: *kada dat ľubľenijem vašim san*, a u VHM2 32a: *kada bude dao ľubľenijem vašijem san* (u ostalim tekstovima na tome mjestu stoji: *svojim/svojijem* prema lat. *Cum dederit dilectis suis somnum*). U ĆDM 51a i VHM2 38b stoji pogrešno: *Uzdvizanje od zemľe umj. Uzdvizaje*. Uz tu riječ u ĆDM dolazi ona značajna pojedinost koja sugerira prvotnost ltč. teksta. Naime, u ĆDM stoji (razdvojeno!): *ništetb noga*, a u VHM2 na prijelazu redaka: *neištete/noga* (graf. *neišctete/noga*), što Giannelli ne razumjevši oblik čita: *ne ištete noga (!)*¹⁴. Po obliku to je popridjevljeni zanijekani particip pasivni glagola *ištetiti*, za koji se u AR IV nalazi navod iz Della Bellina rječnika »ištećen ili išteten«. ĆDM ima pridjev *ništetan* (suprotnoga značenja — lat. *Suscitans a terra inopem*)¹⁵, ali je priređivača ili slagara mogao zavesti rukopisni ltč. tekst, pa ga je napisao/otisnuo razdvojeno. U oba teksta u istom 112. psalmu (ĆDM 51a, VHM2 39a) dolazi Ajd. *mater* zapisan grafijom *matere* (s dočetnim *-e* na mjestu ćir. poluglasa¹⁶). To je, među ostalim pogreškama koje se mogu protumačiti jedino ćir. posredovanjem, dokaz o kruženju raznih predložaka istih tekstova pisanih i latinicom i ćirlicom u dubr. sredini. Dalje, u 54. psalmu (ĆDM 60b/61a i VHM2 42b) nalazi se pogreška koju ne registriraju ni Rešetar ni Giannelli. U tekstu: *Sveti selo svoje Višni. Bog posrijedi ńeje/ńe ne krenet se. Pomožet ńoj Bog...* subjekt je imenica sr. r. *selo*, a zamjenice koje se na taj subjekt odnose su u ž. r., što znači da je u nekom od predložaka umj. *selo* morala stajati imenica ž. r., vjer. *vas*. I u pripadnim je antifonama ž. r.: *Pomožet ńoj Bog...* (lat. *tabernaculum suum* i dalje *eius ... eam*; crsl. *selo ... jego ... jemu*). U VHM 11a/b u stihu je: *pribivalište ... ńega ... ńemu*, ali u narednoj antifoni i tu dolazi: *Pomožet ńoj Bog*; u TDM 11b dolazi: *pribivalište ... posrid ńega*, ali u nastavku: *Pomožet ńu Bog*, a tako je i u prethodnoj i narednoj antifoni; u DP 32a: *pribivalište ... posrjed ńega ... pomoći ga će*, ali u njemu ne dolaze antifone. U ĆDM 63b i VHM2 50a umj. *ľubište* stoji *ľubiše* (zamj. ćir. *t* i *š*). Takvih pogrešaka u ĆDM ima više, a u VHM2 taj primjer može, ali ne mora biti dokaz izravnog doticaja tih dvaju tekstova jer je pogreška mogla biti već u predlošku (kao npr. *e* na mjestu ćir. poluglasa). U oba teksta (ĆDM 64b, VHM2 51b) dolazi suvišno *se* u rečenici: *Vidješe <se> svi konci zemľe spasenje Boga našega*. U antifoni u ĆDM 68b Rešetar unosi dvije dopune: *Poslan bi anđel Gabrijel k Mariji djevi, zaručnici Jozefovi, [da] navijesti ńoj riječ. [I pripade se dje-*

¹⁴ Đaneli 1938b:122.

¹⁵ Pridjev *neišteten* ne dolazi ni u jednom od poznatih dubr. tekstova — VHM 50b: *nevoľna*; ADM 42b: *inokosnoga*; TDM 47a: *nećesna*; DP 80a: *nevoľnoga*.

¹⁶ V. bilj. 9.

va od] svjetlosti, ali ti Rešetarovi dodaci nisu prisutni ni u VHM i ADM, tj. u VHM 65a stoji: *Navijesti ņoj slovo svjetlosti*, odnosno u ADM 56a: *...navještujući ņoj slovo svjetlosti*, dok *I pripade se djeva od svjetlosti dolazi samo u TDM 61b*. U VHM2 60b stoji: *Navijesti ņoj riječ svjetlosti nebeske*, pri čemu je ono *nebeske* pogr. umj. narednih anđelovih riječi: *Ne boj se, Marija/Marijo!*, kako je u ostalim molitvenicima. Zajednička je pogreška ĆDM 102b i VHM2 65b: *I na smjerenja prizirat umj. na smjerena* (lat. *et humilis respicit*; crsl. glag. *i na smêrenae priziraetb*), do koje je moglo doći pogr. posredovanjem crsl. teksta (*smjerenaê = smjerenaja* i previđanjem prvoga *a*: *smjerenja*). Obratno, u 145. psalmu (prema lat. *In illa die peribunt omnes cogitationes eorum*) u ĆDM 103a stoji: *U oni dan poginut sva pomišlena ņih*, a u VHM2 67a pravilno: *pomišljenja* (graf. *pomiscglienia*).¹⁷ Zajedničko neslaganje u padežima nalazimo u molitvenom tekstu ĆDM 104a i VHM2 68b: *Bože, ... molimo te da našega saborišta bratju bližnu i sestre i dobrotvorcem našijem...*, ali gotovo je isto tako već i u VHM 104a: *...da našega zbrojišta bratju i sestre, bližike i dobrotvorcem našijem...* U ĆDM 106b i VHM2 72b zajednička je pogreška: *ni u jadu tko ispovijet se tebi umj. u adu* (lat. *in inferno*; crsl. *v ade že*; VHM i ADM: *u paklu*). U oba teksta (ĆDM 107a, VHM2 74a) pogrešno je: *ako učinih što umj. to* (lat. *si feci istud*), a odmah dalje (ĆDM 107b, VHM2 74b) pogrešno je: *I zatoj na visinu uzide umj. uzidi* (lat. *Et propter hanc in altum regredere*), ali tu je možda prevoditelj drukčije shvatio tekst — u VHM2: *I zatoj na visinu uzide Gospodin sudit pukom* (s velikim početnim slovom i bez interpunkcije); u ĆDM ispred *g^dnb* (= *Gospodin*) dolazi točka. U oba teksta (ĆDM 109a, VHM2 77b/78a) u jednoj rečenici (nepotrebno) dolaze dva dativa lične zamjenice za 2. l.: *Jeda li t' /ti se dobro tebjetebi vidi ako potvoriš...* (ćir. graf. *jedalitse*¹⁸ — bez poluglasa; ltč. *iedalitife*). Zajedničke su grafijske pogreške u ĆDM 102a: *Usbpojutj* i VHM2 65b: *Vspoiuti* za *Uspojut*, kakvih u ĆDM ima dosta (npr. neposredno prije navedenoga primjera: *milujeti = milujet* 101a), a vrlo su frekventne u nekim ltč. spomenicima — od dubrovačkih u VHM, a od ostalih u *Zadarskom lekcionaru*. Te su pogreške u starijoj literaturi tumačene etičkim dativom uz 3. l. jd. i mn. prez., ali kako je etički dativ u onodobnim hrvatskim spomenicima inače rijedak, bolje ih je tumačiti na grafijskoj razini: kao ostatak glag. poluglasa u obliku štapića uz crsl. prezentski dočetak *-t*, tim prije što se *i* na mjestu nekadašnjega poluglasa

¹⁷ Rešetar u bilješki uz tekst (Rešetar—Đaneli 1938:82) navodi da je *pomišlena* pogr. umj. *pomišljenja* (prema lat. *cogitationes*), a u tekstu o jeziku ĆDM (1938b:203) kaže da je (uz još jedan primjer iz dijela kojega nema u VHM2) »prepisivač možda to shvatio ne kao glagolske imenice nego kao pasivne participe«. Navedeni se primjer iz ĆDM doista može tumačiti poimeničenjem pas. participa.

¹⁸ Osim podcrtavanja grafijskih i jezičnih pojedinosti na koje se u tekstu ukazuje u ltč. se transliteraciji podcrtavaju i ćir. ligature *ja, je, ju, št*.

javlja u raznim (ugl. ltč.) rukopisima i u drugim, manje uočljivim položajima (npr. u *Šibenskoj molitvi* i u firentinskoj inačici *Muke sv. Margarite*).¹⁹

Kao i lakune i neke su pogreške iz ĆDM u VHM2 ispravljene. Tako npr. u ĆDM 30a stoji: *Izbnosenbja*, što Rešetar ne registrira kao pogrešku, a očito je pogr.²⁰ umj. *Uznošenja Božja u grklanijeh nih*, kako je u VHM2 2a (lat. *Exaltationes Dei in gutture eorum*). To je jedna od onih pogrešaka što svjedoče o izravnom prijepisu ĆDM s ltč. predložka (zamjena slova s *i*-crticama *i* – *u* i zajednički ltč. grafem za *s* – *š*). U ĆDM 47b stoji: *Ustanite k posjedenju* (graf. *kposjedenbju*), što Rešetar u bilješci uz tekst komentira kao pogr. umj. *po sjedenbju* (lat. *postquam sederitis*), a u VHM2 32a je ispravno: ... *po sjedenju*. U ĆDM 51b stoji: *Prostitute koja o miru jesut Jeruzolimu*, a u VHM2 40a ispravno: *Prositate koja mirna jesu Jerucalemu*. Pogr. napisano *počitb* u ĆDM 65b Rešetar dopunjuje kao crsl. *poči[je]tb: Uzidet i poči[je]t sorhu néga duh Gospodań*, a u VHM2 54a stoji: *Uzide i počine...* S druge strane, pogr. je npr. u VHM2 74b: *I ustani ... i zapovijed koju jesi postavio* (graf. *ifapouied*) prema pravilnom: *u zapovijedi* ĆDM 107b (lat. *Et exurge ... in praecepto quod mandasti*). Taj je primjer važan i stoga što upućuje na prijepis VHM2 s ltč., a ne ćir. predložka (zamjena slova s *i*-crticama *i* – *u*). Takvih bi se primjera što ispravaka što pogrešaka u odnosu na ĆDM u VHM2 moglo naći i više.

4. Razlike u molitveničkim terminima, uputama i prijevodu molitvenih i psalamskih tekstova

Ovdje ćemo se vratiti još nekim Giannellijevim napomenama. Tako on dopunjavanje pojedinih formula (kao npr. *Slava Ocu i Sinu...*), odnosno izostavljanje nekih po njegovoj formulaciji »nepotrebnih izreka« (npr. *Pomolimo se*) ili povremenu zamjenu molitveničkih uputa *Veras* i *Odgovor* običnijima u ltč. tekstovima lat. kraticama *V.* i *R.* ili njihovo izostavljanje u VHM2 u odnosu na ĆDM ne smatra nikakvim pravim razlikama, koje da ne oslabljuju »dokaznu snagu neprekidnog slaganja među oba teksta«.²¹ Ovdje ćemo navesti neke od razlika među tim tekstovima što se tiče molitveničkih termina i uputa, ali što je još važnije i neke prijevodne razlike, koje možda ipak oslabljuju snagu tog »neprekidnog slaganja«.

Npr. razlike u molitveničkim terminima:

¹⁹ Već je naprijed, uz Giannellijeve napomene o ĆDM i VHM2, spomenut *i* kao trag glag. poluglasa (v. bilj. 8 i tamo navedene bibl. jedinice o tome).

²⁰ U Mikl. lex. pod *iznositi* navode se značenja 'efferre'; 'eiicere', a pod *iznošenije* 'peregrinatio'; 'exportatio', koja ne odgovaraju navedenom kontekstu.

²¹ Đaneli 1938a:LXV.

Prema redovitom *Veras* i *Odgovor* u ĆDM u sačuvanom dijelu VHM2 *Odgovor* dolazi 12×, a kratica *R.* 17×; *Veras* dolazi 15× (od toga 2× na snimci nečitljivo), kratica *Ver.* (koju Giannelli i ne spominje) 8×, dok *V.* (uz početno *Veras*, kao što je i inače uobičajeno na početku ltč. oficijâ) dolazi 4× samo u sačuvanom dijelu *Oficija od mrtviejeh*, i to uz kraticu *R.*, što pokazuje da je VHM2 za taj dio imao drugi predložak nego za prvi dio, tj. za *Marijinski oficij*. ĆDM ima naziv *Antifana* samo 4×: 2× u rubrici na str. 19a i još 2× na str. 19b i 27b, a inače je redovno *Antifona*; VHM2 ima samo: *Antifana*. Pritom ĆDM samo jednom ima: *Antifona od svetih* 37b, a inače: *Antifona za svete/svetih*, a VHM2 samo: *Antifana od svetijeh*.

Razlike u molitveničkim uputama:

- ĆDM 32b: *Pomolimo se!*²² *Molitva* — VHM2 7a: *Nasljeduje molitva*
ĆDM 33a: *Pomolimo se! Molitva. a.* [= 'prva'] — VHM2 7b: *Molitva*
ĆDM 35a: *Počine vrijeme prvo* — VHM2 9a: *Počina vrijeme prvo*²³
ĆDM 37a: *Kapituo* — VHM2 14a: *Počina se kapituo*
ĆDM 37b (2×): *Pomolimo se! Molitva* — VHM2 14b, 15b: *Molitva*
ĆDM 38a: *Svršuje prvi dio* — VHM2 16b: *Svršuje vrijeme prvo*
ĆDM 39a: *Počine pjesanca* — VHM2 17a: *Pjesan*
ĆDM 41a: *Kapitulo* — VHM2 21b: <*Psalam*> *Kapitulo*
ĆDM 42a: *Druga molitva* — VHM2 23a: *Nasljeduje druga molitva*
ĆDM 43a: *Počine vrijeme šesto, a zove se seksta. Veras* — VHM2 23b: *Počine vrijeme šesto*
ĆDM 45b: *Svršuje vrijeme šesto* — VHM2 29b [nema]
ĆDM 46b: *Počine vrijeme deveto, koje se zove nona. Veras* — VHM2 29b: *Počina vrijeme deveto. Veras*
ĆDM 49a: *Pomolimo se! Druga molitva* — VHM2 35b: *Molitva*
ĆDM 62a: *Ovi tri niže pisani antifoni i psalmi govore se...* — VHM2 45b: *Ovi tri psalmi i antifane koje su odzdala pisani govore se...*
ĆDM 67a: *Na konplitu* — VHM2 56b: *Počina na konplitu*
ĆDM 68a: *Počine ka jutrnjoj* — VHM2 59b: *Počina na jutrnju*
ĆDM 70a: *Na laudes antifona* — VHM2 64a: *Počina na laudes. Antifana*
ĆDM 102b: *Išti ga na večernju od Gospode* — VHM2 66a: *Išti ovi psalam na večernjoj u Ofičju od Gospode*
ĆDM 105a: *Išti ga na jutnju od Gospode* — VHM2 70a: *Išti ovi psalam na jutrnjoj u Ofičju od Gospode*

²² ĆDM ima *Pomolimo se!* 26× — VHM2 nijednom.

²³ Dalje se neće navoditi razlike *Počine* — *Počina* (VHM2 ima *Počina* i *Počine*; ĆDM samo: *Počine*), te *vrijeme* — *brijeme*.

i dr. Razlike u molitveničkim uputama su očite, a jesu li bitne za »prijepis« s jednoga teksta u drugi, neka čitatelj odluči sam.

Navodimo i neke prijevodne razlike između ĆDM i VHM2 (uz usporedbe s drugim dubr. molitveničkim i psalamskim tekstovima):

Ps. 149, 4 — ĆDM 30a: Jako blagovoljit Gospodin puoku svojemu i vazneset krotke va spasenje → VHM2 2a: Jere je dobrovoljan Gospodin puku svojemu i uzvisiti će krotke u spasenje (VHM 28b: Jere blagovoljit Gospod puokom svojim i uznese krotke u spasenje; ADM 16a: Jere ugodno jest Gospodinu u puoku svomu i uzviši krotke u spasenju; TDM 25b: Jere dragosno jes Gospodinu u puku svojem. Uzvisi krotke u spasenje; DP 102a/b: Jere ugodno jest Gospodinu u puku svomu i izvisti će krotke u spasenju)

Ps. 149, 5 — ĆDM 30a: ... uzveselet se na ložih svojih → VHM2 2a: ... uzveselet se u pribivalištijeh svojijeh (VHM 28b/29a: ... uzveselet se na ložnicah svojijeh; ADM 16a: ... radovati se će u pribivalištijeh svojijeh; TDM 25b: ... veseliti se će u ložišteh svojijeh; DP 102b: ... radovati se će u pribivalištijeh svojijeh)

Lk 1, 70 — ĆDM 31b: ...kako govoril jest usti svetih, ki od vijeka jesut, prorokov negovih → VHM2 5a: ...kako govorio jest ustmi svetijeh, ki od vijeka jesu proroci negovi (VHM 31a: ...kako govorio jest ustmi (graf. pogr. iftini !) svojih svetijeh prorokov, koji od vijeka jesut; ADM 18a: ... kako govorio jest po usta svetijeh prorokov svojijeh, koji od vijeka jesu; TDM 28a: kako govorio jest nam po usta svetih svojijh prorokov, ki od vijeka jesut)

Lk 1, 71 — ĆDM 31b/32a: Spasenje od neprijatel našijeh i od ruk svijeh nenavideštih nas → VHM2 5a: Spasenje od neprijateļa našijeh i obraćenje svijeh koji nenavide nas (VHM 31a: Izbavi nas od neprijateļa našijeh i od ruka svijeh koji nas nenavide; ADM 18a: Spasenje od neprijatel našijeh i od ruke svijeh ki su nenavidjeli nas; TDM 28a: I oslobodi nas od neprijateļa naših i od ruke svih ki nas nenavide)

Lk 1, 73, 74 — ĆDM 32a: Kletvom kojom klet se ka Abram, ocu našemu, dati se nam da od straha neprijatel našijeh izbavleni služimo ñemu → VHM2 5b: Kletvom kojom kleo se jes ka Abram, ocu našemu, dati će nam da od straha neprijateļa našijeh izbavleni služimo ñemu (priređivač VHM2 možda je pogriješio, ali možda je drukčije shvatio predložak, premda ostali molitvenici imaju se/sebe — VHM 31a: i kletvom kom se kle Abramu, ocu našemu, dati sebe nam da bez straha od ruku neprijatel našijeh izbavleni služimo ñemu; ADM 18a: ...da se bude dati nam da bez straha od ruku neprijatel našijeh izbavleni...; TDM 28b: ... da se bude uzdati nam da bez straha od ruke neprijateļa naših oslobođeni budemo služiti ñim [!])

Molitva — ĆDM 33a/b: Zaštiti, Gospodi, ludi tvoje i apostolov tvojih Petra i Pavla i druzih apostolov nas pomoćju ufajuštih zaštiti, vjernijem (!) zaštićenjem sahrani → VHM2 7b/8a: Zaštiti, Gospodine, puk tvoj i blaženijeh apostola tvojijeh Petra i Pavla i druzijeh apostola nas s pomoći ufajućijeh zaštiti, vjernijeh zaštićenjem sahrani, pri čemu je vjernijem u ĆDM pogr. umj. vječnijem, a VHM2 nelogičnost izraza vjernijem zaštićenjem ispravlja uvodeći objekt: vjernijeh

(VHM 33a: Zaštiti, Gospodi, ludi tvoje i blaženim apostolom tvojim (!) Petra i Pavla i inih apostolov pomoćju ufajućim (!) vičnim zaštićenjem sahrani; ADM 19b: Zaštiti, Gospodine, puok tvoj i blaženijeh apostolov tvojih Petra i Pavla i inijeh apostolov pomoćju ufajućijeh vičnijem zaštićenjem sahrani; TDM 30a/b: Zaštiti, Gospodine, puk tvoj i apostola tvojih Petra i Pavla i inijeh apostola pomoćju uzdajući (!) vičnim odrvanjem sahrani)

Molitva — ĆDM 33b: ...i puti djelanja i voľe naše i svih rab tvojih va spasenje tvoje hrlostju uredi → VHM2 8b: ...i djelanja voľe naše i svojeh sluga tvojijeh u spasenje tvoje hrlosti uženi (!?) (VHM 33b i ADM 20a: ...i dilanja/djelanja voľe naše i svojeh rab tvojih spasjenjem tvojim hrlosti uredi; TDM 30b/31a: Puot i tvorenja i hotjenja naša i svih raba tvojih u spasenja tvojega napridovanju odluči), pri čemu se put iz Ćir. teksta javlja samo u TDM, gdje je možda pogrešno rastavljeno: Puot i tvorenja umj. Puoti tvorenja kao u ĆDM: puti djelanja)

Veras — ĆDM 35a: Gospodi, ka pomoć[i] mojoj pospješ se! → VHM2 9a/9b: Gospodine, na pomoć meni pospješ se! — isto i ĆDM 46b, VHM2 30a (VHM 34a, ADM 21a, TDM 18a: Gospodi/Gospodine, na pomoć meni/menje pospiši se/pospješ se!)

Pjesan — ĆDM 35a: ... jako od našego (!) telesa od prječiste Dive rojstva obraz primio jesi → VHM2 9b: ... kako od našijeh telesa od pričiste Djeve Marije rodeći se obraz primio jesi (VHM 34b: ... kako od našijeh telesa puti od pričiste Divice rojstva obraz primio jesi; ADM 21b: ... jere od našega tijela puoti od prječiste Djeve rodeći se obraz primio jesi; TDM 31b: ... jer naše puti od pričiste Divice rođenja priliku si primio)

Ps. 124, 5 — ĆDM 44b: Uklačajući se (graf. pogr. Iklačajućise) pod zavezanje povedet Gospodin s tvoreštijem bezakonje → VHM2 27b: Klačajući se pod zavezanje povedet Gospodin stvorećijeh bezakonja (u VHM 44a izostao početak rečenice (objekt!): [...] povedet Gospod sa tvorećim bezakonja; ADM 33a: Uklačajuće se zato na objetovanje povedi će Gospodin sa tvorećijemi bezakonja; TDM 41a: A odklačajuće na zabitje privedet Gospodin s dilajućim zlobu; DP 90b: Uklonioce zato u zavezanje <i> privedi će Gospodin činećijemi /graf. pogr. xiue chiemi/zlobu²⁴).

²⁴ S prijevodom lat. teksta toga psalamskog stiha: *Declinantes autem in obligationes, adducet Dominus cum operantibus iniquitatem* imali su naši prevoditelji psalama dosta muke. Osim navedenoga, u FDM s kraja 16. st. isto kao u ADM; u mlađem DP2 s kraja 16. st.: *A onijeh koji se uklānjaju od pravoga puta ... s činećijemi...*, a u Kašića: *Uklačajuće u zavezanje ... s djelajućijemi...* (oboje prema bilješkama uz prijepis VHM 1934.). — *Declinantes* kao objekt shvatili su ADM (i FDM), TDM, DP i dva najmlađa prijevoda (DP ima imenicu, a svi ostali doslovno prema latinskom ptc. prez. u poimeničenoj funkciji). U ĆDM je prvotno *Uklačajuće se* (Amn. — objekt) iz predložka pogr. shvaćeno kao glagolski prilog i zamijenjeno novijim nastavkom *-ći*, a u VHM2 je potpuno izmijenjen prijevod, pa se subjekt *Gospodin* naslanja na početni glagolski prilog, a dočetak rečenice (priložna oznaka) pretvoren je u objekt *stvorećijeh bezakonja* (Amn. = Gmn.).

Molitva — ĆDM 48b: *Rabom tvojim, molu te, Gospodi, grijeha odpusti* → VHM2 34b: *Slugam tvojijem, molimo te, Gospodine...* (VHM 48a: *Rabom tvojim, molu te, Gospodi...*; ADM 38b: *Rabom tvojim, molimo te, Gospodine, grijeha prosti*; TDM 45a: *Rabov tvojih molimo, Gospodine, grijehom prizri* /G na mjestu D i obratno/)

Molitva — ĆDM 49a: *...molimo te, svemogući Bože, da nijednijem nas ne dopustiš smećam strepetati, koje u apostolskoj ispovijedi kameni utvrdi* (lat. *...ut nullis nos perturbationibus concuti, quos in apostolicae confessionis petra solidasti*) → VHM2 35b: *... k menje utvrdi* (VHM 48b, ADM 39a: *...da nijednomu od nas pušiš/dopustiš smetenju ustrepetati/strepetati, kojih u apostolski ispovidi k meni/k menje utvrdi*; TDM 45a/b: *...da nijednimi nas dopustiš smećami satrti, koje u apostolskoga ispovijedanja kamenu ustanovitio jesi*)

Ps. 109, 1 — ĆDM 50a: *Sjedi ob desnu mene dokole položu neprijatele tvoje podnožju nogama* [...] → VHM2 36b: *Sjedi ob desnu moju dokle položu neprijatele tvoje podnožje nogam tvojijem* (VHM 49a/b: *Sjedi ob desnu mene dokle položu neprijatele tvoje podnožju noga tvojih*; ADM 41b: *Sjedi ob desnu mene dokle postavu neprijatele tvoje podnožje nogama tvojima*; TDM 45b: *Sjedi ob desnu mene dokle postaju neprijatele tvoje podnožje noga tvojih* DP 79a: *Sjedi ob desnu moju dokle postavim neprijatele tvoje podnožje od noga tvojijeh*)

Antif. — ĆDM 50b: *mast moja prjecijeñena da voñu blagouhanja* → VHM2 37b/38a: *mas moja prcijeñena da voñu slatko mirisanje* (VHM 50a i ADM 42a: *... da voñu blagouhanja*; TDM 46b: *... da voñu slasti* — priređivač VHM2 očito nije razumio predložak: možda je voñu shvatio kao Djđ. od voñ 'smrad', kojemu je dano slatko mirisanje)

Ps. 121, 3 — ĆDM 51b: *Jeruzolime, ki si zidan kako grad koga prićestje jest u ñem* → VHM2 39b: *Jerucaleme, ki si zidan kako grad koga udjelenje je u samom sebi* (VHM 51a: *Jerozolime, koji jesi zidan kako grad koga prićestje ñegovo na kupu*; ADM 43a: *Jeruzolime, ki si zidan kako grad koga je zdjelenje ñegovo na kupu*; TDM 48a/b: *Jeruzalime, ki se zideš kako grad kojega općenje ñegovo u sebi samomu*; DP 89b: *Jeruzalem, ki se zide kako grad, kako dioština ñegova u ñemu*; DP2: *... udjelenje*; K. *... dionićtvo* — posljednje dvoje prema bilješcima uz izdanje VHM 1934.)

Ps. 44, 17 — ĆDM 60a/b: *Postavi ñih knezove svrhu sve zemle* → VHM2 41a/b: *Postaviš ih u vladaoce po svoj zemli* (VHM 10b: *Postaviš ih knezove svrhu sve zemle*; u ADM nedostaje, ali u FDM prema bilješcima uz izdanje VHM: *vladaoce po svoj zemli*; TDM 10b: *Odlučiti budeš vladaoce svrhu sve zemle*; DP 31b: *Narediti ćeš ñih u vladavce nada svom zemlom*)

itd. itd. Navedeni primjeri pokazuju prijevodne razlike između ĆDM i VHM2, koje Giannelli u svom razmatranju nije spominjao. One se možda i ne bi činile suviše značajnima samo u usporedbi tih dvaju tekstova, ali postaju zanimljive u usporedbi s ostalim tekstovima, koji se u svojim prijevodima pojedinih rečenica jednim dijelom slažu s ĆDM, a drugim s VHM2,

ili se jedan prijevod gotovo doslovno slaže s ĆDM, a rješenje iz VHM2 nalazimo u nekom drugom tekstu. Općenito se može reći da je (u navedenim pojedinostima) ćir. izdanju iz 1512. najbliži najstariji dosad poznati *Vatikanski hrvatski molitvenik* (oko 1400.).

5. Neke jezične odlike VHM2 u usporedbi s ĆDM

Ovdje se vraćamo Giannellijevoj napomeni da to što je »nepoznati pisar« VHM2 »nedubrovačke oblike i riječi svoga predloška uopće vrlo konzekventno okrenuo na svoje dubrovačke ... nisu naravski nikakve prave razlike«. ²⁵ Međutim, u VHM2 nisu zamijenjeni samo »nedubrovački oblici i riječi« što ih nalazimo u ĆDM dubrovačkima (kao npr. zamjena prijedloga i prefiksa *va(-)*, *vaz-* s *u(-)*, *uz-*; gotovo stopostotna zamjena nedubrovačkih ikavizama i ekavizama jekavizmima (osim jedinog zaostalog primjera: *gñiv* 11b); zamjena crsl. 3jd. prez. *dast* futurom *dati će* i dr.), nego su zamijenjeni i stariji dubrovački oblici mlađima. Od glasovnih crta ovamo bi spadali npr. neki za dubr. govor karakteristični refleksi *jata* (prevladavanje novijeg oblika prefiksa *pri-* < *prě-* prema starijem *prje-/prije-* i prijedloga *prid* < *prěđ* nad starijim *prjed*; gotovo potpuno prevladavanje zamjeničko-prijedjevskih množinskih nastavaka *-ijeh*, *-ijem*, *-ijemi* bez obzira na nepalatalnost/palatalnost osnove). Od pojava vezanih uz refleks *poluglasa* treba spomenuti novije *mači* (s refleksom poluglasa iz Njd. u kosim padežima) prema starijem *mči* i *vosak* (s vokalizacijom sekundarnoga poluglasa) prema starijem *vosk*; oblik prijedloga *so* (< *sv*) pred riječima što počinju s *o-*: *so oci*, *so Ocem* i *Sinom*, *so onijemi*, *so ostalijemi*, što je česta pojava u starijim ltč. spomenicima, ne samo dubrovačkima. Ovamo spada i potpun izostanak starijega dubr. refleksa *uo* od slogotvornoga *l*; dosljedno provedena promjena dočetnog *-l* > *-o* osim u nekoliko biblijskih imena: *Izrael*, *Emanuel*, *Gabrijel* (uz *Gabrio* 3×); zatim, naznaka pojave za dubr. govor karakteristične zvučne afrikate *dz*, bilježene grafemom za njezin usustavljeni bezvučni parnjak *c*, ugl. u posuđenicama (prema lat. z): razni oblici imenice *Jerusalem* i pridjeva *jerucelemski*, *Jocef*, *Jocefov*, *Lacar*, *Nacaret*, ali i možda najranije poznate potvrde u domaćim riječima: *procor* 4a, *cora* 14a; gotovo dosljedno provedena promjena dočetnog suglasničkog skupa *-st* > *-s* u imenica na *-ost* (*krjepos*, *milos*, *svjetlos*, *mas*, *oblas* uz samo jedan izuzetak: *krjepost* 50b) i nešto manje dosljedno u 3jd. prez. *jest* > *jes*; dosljedna promjena početnog skupa u osnovi *člově-* > *čovje-*; dosljedna promjena središnjega sloga u osnovi *blagoslov-* > *blagosov-*, uz još neke glasovne pojedinosti karakteristične za dubr. govor.

²⁵ Đaneli 1938a:LXV.

Od morfoloških oblika treba spomenuti dosljednu upotrebu nastavka *-u* u Ljd. imenica m. i sr. r.; noviji oblik Lmn. imenica *i*-osnova: (*u*) *guslijeh*, *pjesnijeh*; samo jednu potvrdu za stari Gmn. (s nultim nastavkom): *za otac tvojijeh* 41a (A = G), kakvih u ĆDM ima mnogo; potpuni izostanak dvojniskih oblika imenica što označavaju dijelove tijela u paru i glagolskih dvojniskih oblika; vrlo česta (ali ne dosljedna) zamjena prezenta svrš. glagola futurom *inf. + ću*; redoviti noviji nastavci ptc. prez. na *-ći* i ptc. pret. I. na *-ši/-vši*.

Na tvorbenoj razini treba spomenuti bezizuzetnu upotrebu novijih nastavaka *-anstvo*, *-anski* (prema starijima *-astvo*, *-aski* < *-bstvo*, *-bski*) u ĆDM, te samo jedan izuzetak s crsl. sufiksom *-šti* u posebnoj kategoriji ptc. prez. u imeničkoj, odnosno pridjevskoj funkciji, vrlo čestim u ĆDM: ... *znajuštijeh mene* 44b. S obzirom na suodnos ĆDM i VHM2 postoji čitav niz istoznačnih tvorbenih parova različitih tvorbenih obrazaca (prefiksalna, sufiksalna, prefiksarno-sufiksalna tvorba), u kojima u ĆDM najčešće pretežu crsl. i/ili čak. obilježeni parnjaci, a u VHM2 oni noviji i karakteristični za dubr. govor²⁶ (npr. *dateļ — dalac*²⁷, *Gospod*, *Gospodañ*, *Gospodov — Gospodin*, *Gospodinov*, *poćelo — početak*, *poćeti — začeti*, *pomenuti — spomenuti*, *rojstvo — rođenje*, *sniti — siti* i brojni drugi. I leksički parovi u ĆDM i VHM2 zasniavaju se na oprekama: crsl. — narodno/lokalno, starije — novije, čakavsko — štokavsko, npr. *blagouhanje — mirisanje*, *crikva — crkva*, *ćtenje — leganje*, *Hristov — Isukrstov*, *Isus — Jezus*, *javiti (se) — ukazati (se)*, *Jevga — Eva*, *odujati — *odnijeti/*odnesti*²⁸, *otrok — sluga*, *rab — sluga*, *rabiña — raba*²⁹, *radi — cjeć*, *slovo — riječ*, *vapijanje — zvanje*, *vrag — djaval* i dr.

Što se sintakse tiće, od pojava što ih Rešetar spominje za ĆDM, a kojima se VHM2 slaže s ĆDM treba spomenuti A = G vjer. pod čak. utjecajem, razne romanizme, kao što je poremećena upotreba padeža A ↔ L uz glagole kretanja ili mirovanja, upotrebu raznih prijedloga uz pojedine padeže, najčešće uz G i L, *za + infinitiv* i dr. VHM odlikuje se izostankom tzv. »starog reda enklitika« (zamjeničke ispred glagolskih), za koji Rešetar kaže da je u ĆDM »bez izuzetka zadržan«, premda nije čest jer se enklitike i zamjeničke i glagolske rijetko upotrebljavaju³⁰ (jedini izuzetak u VHM2: *priklonili se su carstva* 43a). U VHM2 uz zamjeničke enklitike u perfektu uglavnom dolaze puni oblici pomoćnoga glagola, npr. *izbavio me jesi* 11a, *ućinio me jesi*

²⁶ Na temelju potvrđenosti u AR-u.

²⁷ Primjeri su navedeni u osnovnom obliku bez obzira na potvrđeni oblik (padež, broj, glagolski oblik).

²⁸ Iz potvrđenog se primjera (3jd. aor. *odnese*) infinitiv ne razabire.

²⁹ Dok je *raba* odomaćeni crkvenoslavizam, *rabiña* je izrazitije crsl. obilježena.

³⁰ Rešetar 1938b:229–230.

79a, *dao mi jesi* 79b i dr., pa tako i uz zamjenicu *se* uz povratne glagole: *rodio se jesi* passim, *kleo se jes* 5b (ĆDM 32a aor.: *klet se*), *ispunila se jes* 25a, *skršila se jesu* 26a i dr. uz jedine izuzetke s glagolskim enklitikama: *Smutilo se je od gnjeva oko moje* 73a (ĆDM 106b: *Smutilo se jest...*) i gore navedeno: *priklonili se su carstva* 43a (ĆDM 61a: *priklonila se su...*).

VHM2 ima i nekih drugih sintaktičkih posebnosti u odnosu na one što ih Rešetar navodi za ĆDM, koje su uočene usporedbom istih dijelova molitvenikâ.

– drukčiji red riječi: *rvahu što sa mnom se kruto* 18b³¹ → *borahu se sa mnom kruto* 39b; *I u oni dan bude svjetlos velika* 56a → *I u dan oni bude svjetlost velika* 66b; *srce bo njih je tašte* 71a → *srce bo njih tašte jest* 105b

– genitiv umj. odnosnoga pridjeva: *u glasu truble* 3a → *va glasu trubnom* 30b i obratno – posvojna zamjenica umj. posvojnoga G: *Sjedi ob desnu moju* 36b → *Sjedi ob desnu mene* 50a

– posvojni D umj. posvojnoga G: *Gospodin ... put grješnijem pogubit* 67b → *Gospodin ... put grješnijeh pogubit* 103b; *dušam rabom i rabam tvojjem* 69a → *dušam rabov i rabiñ tvojih* 104b (u odnosu na ĆDM, koji ima imenice *rab* i *rabiña* i stari Gmn. s nultim nastavkom, u VHM2 bi noviji Gmn. od *rab* i *raba* bio isti, tj. *raba*)

– odnosna rečenica umj. participa u imeničkoj funkciji: *koji nenavide nas* 5a → *nenavideštih nas* 32a; *koji se boje* 12b → *boještih se* 36b; *obilje koji lube tebe* 40a/b → *obilje lubeštih te* 52a; *Ovi psalmi i antifane koje su odzdala pisani govore se...* 45b/46a → *Ovi tri niže pisani antifoni i psalmi govore se...* 62a

– particip pas. umj. participa prez. u imeničkoj funkciji (uz promjenu značenja, što ukazuje na različit predložak VHM2 i ĆDM u tim segmentima): *... jeda li reče mir ... na obrane srcem k nemu* 12b → *... jeda li rečet mir ... na obrač[ca]jućih se srcem k nemu* 36a (*obrani* znači ‘odabrani’, a *obračajućih se* ‘koji se obračaju’); *Uzveselih se o rečenijeh meni* (tj. ‘zbog onoga što mi je rečeno’) 53b → *Uzveselih se o rekuštih meni* (tj. ‘zbog onih što su mi rekli’) 65b. Pritom se za prvi primjer s ĆDM značenjski slažu svi psalamski tekstovi (*obračajuće se, koji/ki se obračaju*), a za drugi VHM i ADM (*o rekućih/o rekućijeh*), a samo se za drugi primjer s VHM2 slažu TDM i DP (*koja rečena jesu meni*)

– pasiv umj. aktiva: *Gospodine, nije uzneseno srce moje* 57a → *Gospodi, ne uzneset ...* [dopuna bi imala biti: *se srce moje*] 67a

– drugi prijedložni izraz: *Počiñe na jurñu* 59b → *Počiñe ka jutrnjoj* 68a

³¹ Na prvom je mjestu primjer iz VHM2, na drugom iz ĆDM.

– drugi prijedlog uz isti padež: *Duh Sveti siti će na te* 62a [tako i u ostalim molitvenicima] → *Duh Sveti snidet nađ te* 69b (ali dalje: *snidet na te* 69b); Što godi bo se *od tebe porodi* 62b → Što godi bo se *is tebe porodi* 69b

– veznik i umj. zanijevanog *ni*: *Nemojte ufati u knezove i u sinove čovječanske* 66b → *Nemojte ufati u knezove ni u sinove človicečke* 103a

– već spomenuta upotreba glag. pridjeva radnog u perfektu i imenskom predikatu u m. r. uz imenice ž. i sr. r. u množini: *Smetošē se narodi i priklonili se su carstva* 43a → ... i *priklonila se su carstva* 61a; *dušam ... odpuštenje svijeh grijeha podaj, da pomilovanje koje su vazda željeli milostivijem opravdanjem da posljeduju* 69a/b → *dušam ... koje su vazda željele ...* 104b; *Ovi psalmi i antifane koje su odzdala pisani govore se...* 45b/46a → *Ovi tri niže pisani antifoni*³² i *psalmi govore se...* 62a (s time da se *pisani* može odnositi na antifone i psalme zajedno)

i dr.

6. Zaključak

Govoreći o VHM2 i ĆDM teško je ne pozivati se (na prvi pogled možda prečesto) na Rešetara i Giannellija, koji su se dosad najviše njima bavili. Rešetar u dva opširna rada: u *Uvodu* u svoje ćir. reizdanje ĆDM (po njemu *Srpski molitvenik od g. 1512.*) i u opširnoj obradi njegova jezika (*Jezik srpskoga Molitvenika od g. 1512.*), oba izdana u izdanjima Srpske kraljevske akademije 1938.³³ Giannelli (u srpskim izdanjima Đaneli) u *Dodatku* spomenutom Rešetarovu *Uvodu*³⁴ razmatra II. ćir. izdanje iz 1571., također izdano u Veneciji, za koje tvrdi da ga je izdao (valjda i priredio za tisak, možda i sam tiskao) Jakov Baromić, jedan od krčkih Baromića, od kojih je prvi poznati, Blaž Baromić, 1493.–1494. tiskao glagoljičke knjige te odigrao važnu ulogu u Senjskoj tiskari krajem 15. st. Otuda i neke sjevernočakavske jezične crte u izdanju iz 1571., pa i nešto više crkvenoslavizama nego u I. ćir. izdanju, što potječu iz Baromićeva poznavanja glag. crsl. liturgijske tradicije. U tom *Dodatku* Giannelli je usporedio ćir. izdanje iz 1571., koje mu je jedino bilo dostupno, s nepotpunim ltč. *Drugim vaticanskim hrvatskim molitvenikom* (VHM2, što ga je Fancev 1934. pripisao kraju 15. st.), te utvrdio da je VHM2 prepisan s ćir. izdanja, osim nekih nevažnih razlika »od riječi do riječi«. Po nekim je pojedinostima zaključio da to nije bilo izdanje iz 1512., nego neko nama nepoznato međuzdanje. To je mišljenje, nakon prvotnoga kolebanja, na kraju prihvatio i Rešetar u svom *Uvodu*. Uočene ra-

³² Stari Nmn. ž. r.

³³ Rešetar 1938a i 1938b.

³⁴ Đaneli 1938a.

zlike između ćir. izdanja iz 1512. i 1571. te VHM2 Giannelli je popisao i pod naslovom *Varijante* dodao ih Rešetarovu izdanju ĆDM.³⁵ U spomenutom *Uvodu* Rešetar je ĆDM raščlanio sadržajno, grafijski (u njega »ortografija«) i jezično. Pritom je zaključio da je cijeli tekst za tisak priredio jedan čovjek (Dubrovčanin Micalović), ali da on nije dirao u jezik predložaka. Po jezičnim odlikama, prvenstveno po prisutnosti/odsutnosti crsl. tragova, Rešetar je ĆDM podijelio na dvije osnovne grupe sastavnih dijelova — stariju »biblijsku« i mlađu »narodnu«. U stariju idu *Marijinski oficij*, *Sedam psalama pokornih* i *Oficij za mrtve*, u kojima ima najviše biblijskih dijelova i najviše crsl. tragova. U mlađu grupu, u kojoj crsl. tragova gotovo nema, idu ostali dijelovi *Molitvenika*, mlađega podrijetla, i rubrike »biblijskih« dijelova. Rešetar ističe da *Molitvenik* nije spomenik u kojem se »čuje pučki govor svagdašnjega života ... i lokalni izrazi i riječi«, ali ipak »nalazi se ... gdje koji dubrovčanizam«. Njih nema mnogo i nalaze se i izvan Dubrovnika, »ali teško da bi se u kojem drugom našem kraju našli ovako na okupu«. ³⁶ Na kraju *Uvoda* Rešetar je pojedine dijelove ĆDM-a usporedio s njemu poznatima (do tada objavljenima) dubrovačkim molitveničkim i psalamskim tekstovima, te utvrdio podudaranja i nepodudaranja među njima, osobito što se tiče crkvenoslavenskih prijevodnih tragova. To ga je dovelo do zaključka kako »izlazi da se je uopće najstariji tekst sačuvao u našem srpskom izdanju od g. 1512. (isticanje moje — D. M.), a tek za njim u V^1 , a onda u V^2 i V^3 , a u posljednjemu redu u D «. ³⁷ U okrnjenom VHM2 sačuvani su samo dijelovi *Marijinskoga* i *Mrtvačkoga oficija*, pa dakle spada u Rešetarovu »biblijsku« skupinu, ali u njemu su crsl. tragovi izuzetno rijetki. Rešetar u *Uvodu* ističe i činjenicu »da neposredna matica našega Molitvenika nije bila pisana ni crkvenim jezikom ni glagoljicom nego čakavskim govorom i latinicom«. ³⁸ Na tu misao navodi ga »činjenica da se slovo s katkada nalazi, kao samo u starijim latiničkim spomenicima, i za glasove \mathring{s} , z , \mathring{z} «, zatim u za v i er za slogotvorni r (ostale grafijske inačice za slogotvorni r ne spominje), dok $\mathring{c}r$ -drži čakavizmom³⁹ (ali tada bi to imalo biti $\mathring{c}ar$ -). Od riječi posebno izdvaja čakavsko *rojstvo*. Osim navedenih ltč. grafijskih ostataka na nesumnjiv ltč. predložak ĆDM upućuju i neke druge pojedinosti, pa ako je ĆDM prepisan s ltč. predložka, zaista nije potrebno pretpostavljati da je VHM2 prepisan s ćirilice usprkos onim rijetkim slučajevima što ih Giannelli tumači ostatkom ćir. predložka. Osim toga, trago-

³⁵ Daneli 1938b.

³⁶ Rešetar 1938a:XLV—XLVI.

³⁷ Ibid. LVIII — Rešetarove uobičajene kratice: V^1 za VHM, V^2 za TDM, V^3 za VHM2, D za FDM; za ADM Rešetar nije znao.

³⁸ Rešetar 1938a:XLIV.

³⁹ Autorica ovoga napisa i tu grafijsku crtu drži ltč. utjecajem (isti grafem za c i \mathring{c}).

va i glagoljice i ćirilice ima u svim dosad poznatim dubr. ltč. spomenicima (najviše u najstarijem VHM), što govori o njihovim prvotnim glag. matičama, kao i o supostojanju latinice i ćirilice na dubr. prostoru. Rešetar općenito u svojim radovima drži da se ćirilica upotrebljavala u dubr. okolicima, a ne u samome Gradu, premda se i u ĆDM (u *Litanijama*) i u najpoznatijem neliturgijskom dubr. ćir. spomeniku *Libru od mnozijek razloga* doslovno spominje »ovaj Grad«. A ne treba smetnuti s uma ni Dubrovačku kancelariju, koja je sa susjednim zemljama komunicirala ćirilicom.

Osim pet dubr. molitvenika između kraja 14. i prvih desetljeća 16. st. još je jedan mlađi istovrsni (*livre d'heures*) rukopisni ltč. molitvenik, negdje s kraja 16. st., sačuvan kod dubr. franjevacu — *Franjevački dubrovački molitvenik* (FDM). Njegov je odnos s *Akademijim dubrovačkim molitvenikom* daleko bliži nego onaj između razmatranoga rukopisnoga ltč. i tiskanoga ćir. molitvenika (VHM2 i ĆDM), pa i opet ne možemo govoriti o prijepisu, nego o nekom zajedničkom predlošku s kojih su oba prepisana, odnosno od kojega vuku svoje podrijetlo. Zapravo termin »prijepis« nikako ne odgovara spomenutoj problematici. Uvijek se radi o više ili manje izrazitoj preradi, o svjesnim intervencijama prepisivača ili priređivača u tekst ili tekstove što su mu služili kao predlošci. Moramo biti svjesni toga da su do nas doprli tek izuzetni sačuvani primjerci dubrovačkih molitvenika, koji uglavnom predstavljaju različite tekstovne, prijevodne i jezične redakcije, pa i opet među njima nailazimo na različita podudaranja. U razmatranom ih je razdoblju moralo biti gotovo onoliko koliko je u Gradu i njegovoj okolini bilo pismenih redovnica i redovnika, kojima su takvi molitvenici bili svakodnevno pomagalo u obavljanju njihovih samostanskih dužnosti, onakvo kakvo su svjetovnim svećenicima bili brevijari i lekcionari, a služili su se njima i neki laici posvećeni vjerskom, zapravo samostanskom načinu života.

Kad se razmotre razlike između tiskanoga ćir. i rukopisnoga ltč. molitvenika s jezične i tekstovne strane (»od riječi do riječi«), odnosno njihova slaganja i neslaganja, možemo pretpostaviti da su među brojnim dubr. molitvenicima onoga doba i ćir. tiskani i rukopisni ltč. tekst mogli imati neki zajednički predložak (ili predpredložak), u kojem su već postojale toliko spominjane zajedničke tekstovne lakune i pogreške, tim prije što se neke od njih mogu naći i u ostalim sačuvanim dubr. molitveničkim i psalmskim tekstovima. Sve to potvrđuje pretpostavku da se u slučaju naša dva razmatrana teksta nije radilo o izravnom prijepisu, odnosno preradi jednoga teksta s drugoga, nego da su se njihovi priređivači ili služili zajedničkim predloškom ili imali svaki svoj predložak zajedničkoga podrijetla, a usput su se služili i usporedbama s drugima, nama poznatima i ne-

poznatim predlošcima. Stoga se ne može reći da određene podudarnosti između ĆDM i VHM2 potkrepljuju spomenuto Giannellijevo uvjerenje da »da rukopis nije ništa drugo nego prijepis štampane knjige«. Ipak, spomenuli smo i onu jednu intrigantnu pogrešku u I. ćir. izdanju koja sugerira pomisao da mu je u nastajanju poslužio (barem kao usporedni tekst) i *Drugi vatikanski hrvatski molitvenik*.

VHM2 je po svojim jezičnim odlikama ipak vjerojatno nešto mlađi od kraja 15. stoljeća, što je pretpostavljao Fancev. Jezični raguzeizmi što ih je njegov priređivač unio u tekst (ugl. morfološki i leksički, ali i poneki sintaktički) javljaju se krajem 15. i početkom 16. st. i u ostalim dubr. spomenicima, samo što su u njega znatno koncentriraniji, ali to može biti posljedica redaktorova stava. Bez potvrde o vodenim znakovima, do koje zasad nismo uspjeli doći, o točnom vremenu njegova nastanka teško se može pouzdano govoriti.

Literatura

- Đaneli, Ćiro. 1938a. Dodatak Uvodu. U: Rešetar, Milan. 1938a, LXI–LXVI.
- Đaneli, Ćiro. 1938b. Varijante. U: Rešetar, Milan i Đaneli, Ćiro. *Dva dubrovačka jezična spomenika iz XVI vijeka. Posebna izdanja SKA*. Knjiga CXXII. Filozofski i filološki spisi. Knjiga 32. SKA : Beograd. 111–141.
- Fancev, Franjo. 1934. Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske knjige. Uvod u: *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir – Dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka. Djela JAZU*. Knjiga XXXI. JAZU : Zagreb. I–CXV.
- Malić, Dragica. 2000. Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latini. *Filologija* 34, 97–128.
- Malić, Dragica. 2004a. Skrivene veze hrvatske srednjovjekovne glagoljice, ćiriličke i latiničke grafije. *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.)*. Staroslavenski institut – Krčka biskupija : Zagreb – Krk. 549–560.
- Malić, Dragica. 2004b. Uvodna razmatranja. U: *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*. *Stari pisci hrvatski* 43. HAZU : Zagreb. I–CV.
- Miklosich, Franz. 1863–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae (kratica: Mikl. lex.).
- Rešetar, Milan. 1938a. *Srpski molitvenik od g. 1512*. Uvod. U: Rešetar, Milan

- i Đaneli, Ćiro: *Dva dubrovačka jezična spomenika iz XVI vijeka. Posebna izdanja SKA. Knjiga CXXII. Filozofski i filološki spisi. Knjiga 32. SKA : Beograd. XI—LXVIII.*
- Rešetar, Milan. 1938b. Jezik srpskoga Molitvenika od g. 1512. *Glas Srpske kraljevske akademije* 176. Drugi razred 90. SKA : Beograd. 171—238.
- Rešetar, Milan i Đaneli Ćiro. 1938. *Dva dubrovačka jezična spomenika iz XVI vijeka. Posebna izdanja SKA. Knjiga CXXII. Filozofski i filološki spisi. Knjiga 32. SKA : Beograd.*
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I—XXIII. 1880—1976. JAZU : Zagreb. (kratica: AR).*
- Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir — Dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka. Za štampu priredio i uvodom popratio Dr. Fraňo Fancev. Dodatak: Najstariji štampani hrvatski molitvenik. Za štampu priredio Dr. Ciro Giannelli. Djela JAZU XXXI. JAZU : Zagreb 1934.*

Correlations between printed Ćirilichki dubrovački molitvenik (Cyrillic prayer book from Dubrovnik) and the manuscript of Drugi vatikanski hrvatski molitvenik (Second Vatican Croatian prayer book) written in latin script

Abstract

There are five prayer books from Dubrovnik (*livres d'heures* type) that reach back to the first decades of the 16th century, of which the following two would be most similar to one another: *Ćirilichki dubrovački molitvenik* (Cyrillic prayer book from Dubrovnik), printed in Venice in the 1512th (ĆDM) and *Drugii vatikanski hrvatski molitvenik* (*Second Vatican Croatian prayer book*), truncated manuscript written in Latin script (VHM2). The former was published, thoroughly described and linguistically analyzed by Milan Rešetar. The latter was dated to the end of the 15th century by Franjo Fancev. However, Rešetar's associate Ciro Giannelli assumes (on the basis of many common errors and lacunae in ĆDM and VHM2, and comparisons with the second Cyrillic edition from 1571) that VHM2 was transcribed from the printed Cyrillic text. His assumption goes further to claim that the template for the transcription was not the Cyrillic prayer book printed in 1512, but the unknown one, printed in the period from 1512 until 1571. This paper questions Giannelli's remarks on these common mistakes and lacunae of both texts as well as correspondences between the VHM2 and the second edition of ĆDM which differ both of them from the ĆDM's first edition. It has been shown for a number of errors and lacunae that they might be interpreted differently. It is also shown that correspondences between VHM2 and the second edition of ĆDM are not di-

rect in most cases. It is therefore concluded that it is difficult to find enough convincing confirmations of Giannelli's hypothesis on the existence of an unknown Cyrillic template. Furthermore, typical prayer books' terms, differences in prayer book compilation »techniques« and the translation differences between ĆDM and VHM2 are analyzed and compared with other texts from Dubrovnik prayer books and psalms. The results of the analysis evidence frequent corrections of errors and lacunae in VHM2 compared to ĆDM. All this shows that the differences among the studied texts are too significant and that there is not nearly enough evidence to claim that one text is even edited on the basis of another, let alone transcribed (copied) from it. However, one might assume their common template.

Ključne riječi: Ćirilički dubrovački molitvenik (ĆDM), *Drugi vatikanski hrvatski molitvenik* (VHM2), Milan Rešetar, Ciro Giannelli, pogreške i lakune, prijevodne i jezične razlike

Key words: Ćirilički dubrovački molitvenik (Cyrillic prayer book from Dubrovnik), *Drugi vatikanski hrvatski molitvenik* (*Second Vatican Croatian prayer book*), Milan Rešetar; Ciro Giannelli, manuscript errors and lacunae, translation and linguistic differences